

Kozma AHAČIČ | SLOVNIČARSTVO V BLIŽNJIH EVROPSKIH DEŽELAH PRED BOHORIČEVO SLOVNICO V 16. STOLETJU

Izvleček

Prispevek opisuje slovnice evropskih ljudskih jezikov kot možne posredne in (deloma) neposredne vire prve slovnice slovenskega jezika, ki jo je leta 1584 napisal Adam Bohorič. V okviru tega oriše stanje na področju slovničarstva ljudskih jezikov v Nemčiji (Ickelsamer, Albertus, Ölinger, Clajus), Franciji (de Bovelles, Dubois, Drosée, Meigret, R. Estienne, de la Ramée, Pillot, Garnier, Cauchie), Italiji (Alberti, Fortunio, Bembo, Corso, Dolce, Castelvetro, Ruscelli, Salviati, Giambullari, Trissino) ter na Češkem (Optát, Gzel, Philomates, Blahoslav) in Poljskem (Statorius).

Abstract

The paper describes the grammars of European vernacular languages as possible indirect and (partly) direct sources for the first grammar of the Slovene language, written in 1584 by Adam Bohorič. Within this framework, the situation in the field of vernacular grammar writing is outlined for Germany (Ickelsamer, Albertus, Ölinger, Clajus), France (de Bovelles, Dubois, Drosée, Meigret, R. Estienne, de la Ramée, Pillot, Garnier, Cauchie), Italy (Alberti, Fortunio, Bembo, Corso, Dolce, Castelvetro, Ruscelli, Salviati, Giambullari, Trissino), Bohemia (Optát, Gzel, Philomates, Blahoslav), and Poland (Statorius).

O Pričujoči prispevek je nadaljevanje našega prispevka o izročilu latinskega slovničarstva pred prvo slovensko slovnico Adama Bohoriča kot (ne)posrednem viru zanjo (Ahačič 2006). Kakor latinsko slovničarstvo so namreč tudi slovnice ljudskih jezikov predstavljale gradivo, iz katerega se je predvsem posredno, v primeru Claja (1578) pa tudi neposredno napajala Bohoričeva slovnica iz leta 1584.

1 Nemčija

Največjo podobnost s položajem na Slovenskem nam kaže slovničarstvo in odnos do jezika na nemškem prostoru.¹ Podobno kot na

¹ Kjer ne navajam drugače, povzemam splošne podatke po Padley (1988: 244–264).

Slovenskem tudi jezik na nemškem prostoru v primerjavi s Francijo in Anglijo ni temeljil na politični enovitosti, hkrati pa Nemci niso imeli velikih literatov, ki bi služili kot model za jezik, kakor so jih imeli denimo Italijani.

Zavest o enotnem jeziku je v Nemčiji rastle iz zavedanja o skupni germanski zgodovini in iz raznih teorij o skupnem 'prajejiku', ki ga je na primer uvedel Noetov potomec Askenas po pomešanju jezikov v Babilonu. Poleg tega so v razmišljanju o jeziku v Nemčiji vseskozi prisotni mistični, kabalistični elementi. Ti so postali še posebej izraziti po Luthrovem prevodu Biblije,² s katerim je dal nemščini nekak mistični status, podoben statusu, ki so ga imeli trije obstoječi *sveti jeziki*.³ Tak status je bil podprt tudi teoretično, saj je bil Luther v veliki meri zavezan spisom nemških mistikov, hkrati pa je podedoval deloma kabalistično izročilo, ki verjame, da sveti jeziki, še posebej hebrejščina, vsebujejo božje skrivnosti.⁴

Podobno, kot je Bohoričeva slovnica tesno povezana z nastajanjem in jezikom Dalmatinove Biblije, tudi nemški slovníčarji v 16. stoletju stojijo v senci Martina Luthra – nekateri to celo izrecno poudarjajo (npr. Clajus 1578).

V Nemčiji so se še posebej borili proti srednjeveškim slovniciam, doktrini modistov, še zlasti pa proti dvema deloma, ki sta bili (razen v Franciji) na črni listi evropskih humanističnih slovníčarjev: *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei in *Graecismus* Evrarda iz Bethune (Évrard de Béthune, Eberhardus Bethuniensis).⁵ Takšno vzdušje je omogočalo prodor humanističnih idej tudi v razmišljanje o jeziku. Slovnice ljudskega jezika so na nemškem prostoru sicer nastale dokaj pozno, je bilo pa toliko bolj živo latinsko slovníčarstvo. Poleg tega slovnice ljudskega jezika v Nemčiji predstavljajo zgolj zadnjo stopnico v sicer dolgem nemškem izročilu izdaj Donata s primeri, prevedenimi v nemščino.

V 16. stoletju so na nemškem prostoru izšle štiri slovnice nemškega jezika.

² Pred Luthrovo Biblijo poznamo še 14 visokonemških prevodov in štiri nizkonemške (Luther je izdal Novo zavezo 1522, Biblijo pa 1534). Vpliv Luthrove Biblije na razvoj nemščine je bil zelo velik.

³ Prim. Padley (1988: 250–251); Padley (1985: 85–89); podobno tudi Eco (2003: 97, 320). O tem tudi Ahačič (2005).

⁴ O tem piše Padley (1988: 251).

⁵ Kot navaja Padley (1988: 245), je bila raba učbenika *Doctrinale* v stolni šoli v Münstru prepovedana že 1480.

[1534]	Valentin Ickelsamer	<i>Ein Teütsche Grammatica /.../</i>	[Augsburg?]
1573	Laurentius Albertus	<i>Teutsch Grammatick oder Sprachkunst. Certissima ratio discendae, augendae, propagandae, conservandaeque linguae Alemannorum sive Germanorum, grammaticis regulis et exemplis comprehensa et conscripta</i>	Augsburg; prva popolna slovnica nemškega jezika
1574	Albert Ölinger		Strassbourg; ni jasno razmerje z Albertovo slovnico, zelo uporabljana
1578	Johannes Clajus	<i>Grammatica germanicae linguae ... ex bibliis Lutheri Germaniis et aliis eius libris collecta</i>	[Leipzig]; zelo uporabljana, Luthrova nemščina

Dela Alberta (1573), Ölingerja (1574) in Claja (1578) so povezana s skupno odvisnostjo od latinske slovnice Philipa Melanchthona, družji pa jih tudi dejstvo, da rabijo pravila iz latinskih in francoskih slovníc. Kakor ugotavlja Padley (1988: 261), je francoski element je še posebej prisoten pri Ölingerju, ki je črpal iz francoskih gramatik, izdanih v Nemčiji in namenjenih nemškimi uporabnikom.

Navedene slovnice so za obravnavo še posebej zanimive, saj lahko prav na podlagi primerjave Bohoričeve BH 1584 s temi slovnícami ugotavljamo, v čem pri prirejanju Melanchthona in vpetosti v evropski jezikoslovni prostor Adam Bohorič sledi splošnim tendencam in v čem od njih odstopa.

Pedagog **Laurentius Albertus** (ok. 1540 do ok. 1583; študiral v Wittenbergu) je leta 1573 v Augsburgu izdal prvo nemško slovnico, ki temelji na latinski predlogi: *Teutsch Grammatick oder Sprachkunst*.⁶ Glavni vzor za slovnico je nedvomno Melanchthonova MGL v eni izmed izdaj, CTLF (2004: 3502) pa navaja kot možne vplive še Prisciana, Donata ter Roberta Estienna. Slovnica je napisana v latinskem jeziku z nemškimi primeri.

Namen slovnice in vzroki za njen nastanek so opisani v posebnem delu uvoda z naslovom *Vtilitas et finis huius Instituti* (Albertus 1573: a 2b–a 6b): sosednja ljudstva želijo znati nemški jezik, ker ga potrebujejo v komunikaciji; mnogi Nemci delajo v govoru slovnične in skladijske napake – slovnica pa bi to pomagala odpraviti; mnogi narodi, katerih jezik je zgolj skvarjena oblika latinščine, že imajo slovnico – zakaj je torej ne bi imela še nemščina, ki je *ex se nata* (rojena iz same sebe); če bi imela nemščina že prej slovnico, ne bi bila do te mere razpršena v narečja; nepoznavanje

⁶ Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Müller-Fraureuth 1895).

slovnice lahko vodi tudi v nerazumevanje Biblije v nemščini; obramba proti vdoru tujega v nemščino so slovnična pravila; slovnična pravila pa so podana po analogiji z latinskimi, da jih bodo lažje razumeli učenci, ki že znajo latinsko.

Zgradba dela je naslednja: posvetilno pismo in namen slovnice ()(2a–a 7b), *de grammatica* (A 1a–A 3a), *orthographia* (A 3b–C 1b), *figurae dictionum* (C 1b–C 3a), *prosodia* (C 3a–C 5a), *etymologia* (C 5a–M 5a): *articulus* (C 5b–D 2b), *nomen* (D 2b–G 6a), *pronomem* (G 6b–H 3a), *verbum* (H 3b–K 7b), *participium* (K 7b–K 8b), *adverbium* (L 1a–L 8b), *praepositio* (M 1a–M 3a), *coniunctio* (M 3a–M 5a); *syntaxis* (M 5b–N 7b): *syntaxis nominum* (M 5b–M 8a), *constructio nominum cum verbis* (M 8a–N 6a), *adverbium* (N 6a–N 6b), *coniunctio* (N 6b–N 7a), *praepositio* (N 7a–N 7b); *prosodia* [drugič]: *de carminibus*, *de pedibus*, *de quantitate syllabarum*, *de scansione* (N 8a–O 6a).

Notarius publicus **Albert Ölinger** (2. pol. 16. stol.), najverjetneje pripadnik protestantske vere, je kot rezultat izkušenj in potreb, ki so se pokazale ob poučevanju francoskih veljakov, ki so se želeli naučiti nemško, leta 1574 v Strassbourgu izdal slovnico *Underricht der Hoch Teutschen Sprach*.⁷ Glavni vzor mu je Melanchthonova MGL, Padley (1988: 261) pa navaja kot možne vplive še naslednje francoske slovnice: Pillot 1550 (= 1586), Garnier 1558 (= 1591), Cauchie (*Grammatica Gallica, suis partibus absolutior quam ullus ante hanc diem edideret*, 1570), verjetno tudi Dubois 1531. Zanimivo je tudi razmerje z Albertovo slovnico, saj je medsebojni vpliv preveč očit: drug o drugem namreč molčita in trdita, da sta popolnoma izvirna. Vprašanje je le, kdo je prepisoval. Možno bi bilo tudi, da sta uporabljala isti model.⁸

Slovnica je napisana v latinskem jeziku z nemškimi primeri. Kar se tiče namena slovnice, Ölinger (1574: *4b) ponavlja prvo in tretjo Albertovo točko (Albertus 1573: a 2b–a 3b).

Zgradba dela je naslednja: uvod in posvetilo Alberta Ölingerja; *Ioan. Sturmii sententia, de cognitione et exercitatione linguarum nostri seculi* (*2a–*8a); *literae* (1–22); *etymologia* (23–171): *partes orationis* (23), *articulus* (24), *nomen* (25–82), *pronomem* (83–94), *verbum* (94–154), *participium* (155–157), *adverbium* (157–166), *praepositio* (166–169), *conjunctio* (170–171), *interiectio* (171); *syntaxis* (172–192): *constructio nominum* (172–176), *constructio verborum* (176–182), *constructio participiorum* (182–183), *constructio pronominum* (183–184), *constructio adverbiorum* (184–186), *constructio praepositionum* (187–190), *constructio conjunctionum* (190–192); *prosodia* (192–201).

Ölingerjevo slovnico so veliko uporabljali po celi protestantski Nemčiji

⁷ Uporabljali smo faksimile izdaje z letnico 1574 (ur. Monika Rösing-Hager, 1975). Prim. tudi CTF (2004: 3503).

⁸ O sporu več v Jellinek (1913: 65–66 [1. knjiga]).

(Padley 1988: 262), verjetno tudi zato, ker je pisana s poslušom za dejanske potrebe tedanjih bralcev in učencev.

Šolnik in slovničar **Johannes Clajus** (1535–1592; Johann Klaj; študiral v Leipzigu in Wittenbergu) je leta 1578 v Leipzigu izdal slovnico *Underricht der Hoch Teutschen Spraach*.⁹ Tudi njemu je glavni vzor Melanchthonova MGL, gotovo tudi Donat, verjetno pa je poznal tudi svoja predhodnika (Alberta in Ölingerja). Od vseh nemških slovnice kaže največ skupnih potez z Bohoričevo BH 1584. Slovnica je napisana v latinskem jeziku z nemškimi primeri. Kakor izvemo iz uvoda (Clajus 1578:)(2a–)(8b), je glavni namen slovnice kodifikacija jezika Luthrove Biblije.

Zgradba dela je naslednja: uvod)(2a–)(8b), *de grammatica* (1), *orthographia* (1–10), *prosodia* (10–15), *etymologia* (15–211): *articulus* (16–18), *nomen* (18–81), *pronomem* (81–93), *verbum* (93–186), *participium* (186–188), *adverbium* (188–198), *coniunctio* (198–200), *praepositio* (200–211); *syntaxis* (213–257): *articulorum* (213–215), *nominum* (215–226), *pronominum* (226–229), *verborum personalium* (229–243), *verborum impersonalium* (243–245), *participiorum* (245–246), *adverbiorum* (246–248), *coniunctionum* (249–252), *praepositionum* (252–256), *appendix* (256–257); *de metaplasms seu figuris orthographicis* (258–261); *de ratione carminum veterum apud Germanos* (261–272; stara metrika nemških besedil); *de ratione carminum nova* (272–279; nova metrika).

Kot poudarja Padley (1988: 263–264), je Clajeva slovnica zelo pomembna za uveljavitev Luthrove nemščine. Veliko so jo uporabljali predvsem v srednji Nemčiji pa tudi drugod. Zadnjo izdajo je doživela še leta 1720.

Veliko vprašanje je, do kakšne mere je slovnica Johanna Claja neposredno vplivala na Bohoričevo slovnico. Posamezne rešitve pri Claju in Bohoriču so si namreč prav presenetljivo podobne. V poglavju o imenu velja omeniti naslednje podobnosti: enaka delitev na *accidentia*, enaki latinski in nemški primeri v razdelku o imenu glede na stopnjo tvorjenosti (*figura*), primer *vir, der Mann* v poglavju o sklonu ter enako zasnovano poglavje o vzorcih sklanjatev. Podobnosti najdemo tudi v poglavju o glagolu: enaka delitev na *accidentia*, trije glagolski načini namesto petih (*genus*), podobno zaporedje pri shemah spregatev glagolov ter pogojno tudi vpliv na obliko za trpni prezent z *bom*.

Četrta, po letnici nastanka prva nemška slovnica **Valentina Ickelsamerja** (ok. 1500 do ok. 1541) *Ein Teütsche Grammatica*, ki je nastala okrog leta 1534, za nas nima posebnega pomena, saj je bil njen vpliv zaradi majhnega odmeva v 16. stoletju zanemarljiv.¹⁰ Kakor lahko razberemo iz uvoda, je Ickelsamer kritičen do prevodov Donata iz 15.

⁹ Uporabljali smo faksimile omenjene izdaje (ur. Rössing-Hager 1973). Prim. tudi CTLF (2004: 3504).

¹⁰ Ohranjen imamo denimo en sam izvod prve izdaje (faksimile v: Fechner 1972).

stoletja in odklanja prevajanje latinskega modela slovnice v nemščino (Ickelsamer 1534: a 2a–a 3b). Njegov cilj je predvsem verske narave: naučiti čim večjo množico ljudi brati Biblijo in se s tem vključiti v aktualne verske razprave.¹¹

Od obravnavanih nemških slovničarjev se Ickelsamer ločuje predvsem po tem, da meni, da se rojenim govorcem ni treba učiti paradigem, ampak jim zadostuje prikaz, kako govoriti in pisati slovnico (v tem je mnogo pred svojim časom; Ickelsamer 1534: a 1b). Zato je njegova slovnica precej retorična: slovnična pravila uči s primeri.

Štirideset strani slovnice posveti črkam in pravopisu, pet pa ločilom, tako da mu ostane samo osem strani za obdelavo »nemških besed«.

2 Francija

Francosko slovničarstvo¹² je lahko imelo na Slovenskem zgolj posreden vpliv, kljub temu pa je njegovo poznavanje koristno za sam vpogled v razumevanje evropske misli o jeziku.

Medtem ko so v Nemčiji v 16. stoletju nastale štiri nemške slovnice v pravem pomenu besede, je v Franciji nastalo približno 35 gramatik in pravopisnih razprav (v Italiji pa denimo kar okrog 60). Tudi v Franciji niso imeli klasične književnosti v ljudskem jeziku (kakršno so v Italiji pisali Dante, Petrarka in Boccaccio), je pa bilo v primerjavi z nemščino ali slovenščino nekoliko lažje oblikovanje jezikovne norme, saj jo je narekovala politična avtoriteta.

Podobno kot je bila na slovenskem prostoru slovenščina v razmerju do nemščine in latinščine, je bil francoski jezik na francoskem prostoru v podrejenem položaju glede na latinščino. Nekateri so celo menili (Padley 1988: 320), da je nemogoče, da bi kdaj postal prenosnik znanosti in kulture.

Kljub vsemu pa situacije ne moremo v celoti primerjati s slovensko. V času, ko so pisali ljudske slovnice francoščine, je bila obramba francoščine predvsem boj proti bilingvalizmu, proti položaju, ko so bili nižji tipi pisanja v francoščini, resnejša znanost pa v latinščini.

Za razliko od Nemčije ni v Franciji tako močne opozicije proti srednjeveškim slovničarskim metodam: popravljene verzije dela *Doctri-*

¹¹ To je še posebej razvidno iz uvoda v njegov abecednik *Die rechte weis aufs kürtzjft lefen zu lermen* (1527: a 2a–a 5a), katerega faksimile je tudi dostopen v Fechner (1972). O Ickelsamerju tudi Padley (1988: 256–257) in CTLF (2004: 3501).

¹² Kjer ne navajam drugače, povzemam splošne podatke o francoskem slovničarstvu po Padley (1988: 319–487).

nale Alexandra de Villa Dei se pojavljajo vse do 1540; seveda pa lahko opazujemo tudi močen prodor Perottijeve in Sulpicijeve slovnice.¹³

Težnja po iskanju podobnosti ljudskega jezika z latinščino, ki jo lahko opazujemo po celotni Evropi, je močno prisotna tudi v prvih slovnica francoščine. Naslonitev slovníc na latinsko slovníčarsko izročilo je bila v izhodišču tudi najlažja, saj je vsak učenec poznal vsaj Donatovo *Ars minor*.

1533	Charles de Bovelles	<i>Liber de differentia vulgarum linguarum, et Gallici sermonis varietate</i>	Pariz; ni slovnica; francoščina se mora zgledovati v slovnici po latinščini
1531	Jacques Dubois	<i>In linguam Gallicam isagoge, una cum eiusdem Grammatica Latino-Gallica, ex Hebraeis, Graecis et Latinis auctoribus</i>	Pariz; obširni obravnavi fonetike in etimologije sledi prva francoska slovnica v pravem pomenu besede; skladnje ni
1544	Jean Drosée	<i>Grammaticae quadrilinguis partitiones</i>	Pariz; slovnica latinščine, grščine, hebrejščine in francoščine
1550	Louis Meigret	<i>Le Tretté de la grammere françoeeze</i>	Pariz; odmik od latinskega modela, skuša temeljiti na rabi
1557	Robert Estienne (Robertus Stephanus)	<i>Traicté de la grammaire françoise</i>	Pariz; posnetek Duboisa in Meigreta; tudi v latinski verziji
1562/ 1572	Pierre de la Ramée (Petrus Ramus)	<i>Gramere / Grammaire / Grammatica Latino-francica</i>	strogo strukturirana slovnica

Kot tipičen prikaz tovrstnega načina razmišljanja velja omeniti *Liber de differentia vulgarum linguarum, et Gallici sermonis varietate* izpod peresa **Charlesa de Bovellesa** (Pariz, 1533),¹⁴ ki sicer ni slovnica v klasičnem pomenu besede. Latinščina je, kot pravi Bovelles (Bouvelles, Bouvilli-

¹³ O zadnjih dveh slovnica gl. Ahačič (2006).

¹⁴ Delo nam je bilo dostopno v tej izdaji (107 strani). V prvem delu se ukvarja »z napakami ljudskih jezikov«, kjer podaja nekakšno primerjavo nekaterih evropskih jezikov ter pregled posameznih vokalov in konzontanov (5–47); nato sledijo po abecedi francoske besede, ki imajo latinski ali grški izvor (48–90); nato *de hallucinatione* (spet izvor določenih poimenovanj in spremembe glede na grščino/latinščino; str. 91–107). Prim. Padley (1988: 330–331).

us), imuna na spremembe in stabilna proti francoščini, ki je razdeljena na narečja, nestabilna in ne more služiti kot model. Zato lahko samo latinščina predstavlja model za slovnico francoščine.

Jacques Dubois (Jacobus Sylvius Ambianus), zdravnik in slovníčar (1489–1555), je 1531 v Parizu izdal prvo francosko slovnico v pravem pomenu besede z naslovom *In linguam Gallicam isagoge, una cum eiusdem Grammatica Latino-Gallica, ex Hebraeis, Graecis et Latinis auctoribus*.¹⁵ Ta gramatika se je pojavila ravno v času, ko je izpričanih več izdaj latinskih slovníc. V Parizu je bilo med letoma 1500–1530 natisnjenih po nekaterih štetjih nič manj kot 82 slovníc klasičnih jezikov. Gre za različna dela avtorjev, kot so Despauterius, Valla, Melanchthon, Erasmus, Manutius, Sulpitius, Nebrija in seveda Donat ter Priscian. Najbolj razširjen je bil Despauterius. Je pa Dubois gotovo poznal tudi Linacrovó delo *De emendata structura Latini sermonis* (1527). V uvodu navaja vrsto latinskih antičnih in humanističnih slovníc, sledi pa tradíciji francoskih *donatov*.

Večina dela je posvečenega zgodovinski obravnavi fonetike in etimologije (v današnjem smislu), nato sledi obravnavá delov govora: *Grammatica Latino-Gallica*. Delo je napisano v latinščini. Zgradba dela je naslednja: posvetilo kraljici, nagovor bralca, *errata, notae literarum* (a 1b–a 8b); *isagoge* (uvod v francosko fonetiko); *grammatica latino-gallica* (90–159): *nomen* (90–105); *pronomén* (105–113), *verbum* (113–139), *adverbium* (140–149), *participium* (150–151), *conjunctio* (152–154), *praepositio* (154–159), *interiectio* (159).

Duboisova slovnica je imela precejšen vpliv na druge francoske slovnice (npr. Meigret, Estienne). Za našo obravnavo je Dubois pomemben predvsem kot predstavnik slovníčarjev, ki so si zaradi želje, da bi se prilagodili latinski shemi, celo pripravljali izmišljati nenavadne oblike tako v slovnici kakor pravopisu. Srečuje pa se, kakor priznava (Dubois 1531: a 4a), z velikimi težavami, kako najti *ratio* francoščine, kako najti slovníčna pravila v pravem pomenu besede: kako torej vpreči francoščino v (latinska) pravila.

Na latinski model se naslanja tudi **Jean Drosée** v svojem delu *Grammaticae quadrilinguis partitiones*,¹⁶ izdanem 1544 v Parizu. Gre za slovnico latinščine, grščine, hebrejščine in francoščine: ta je podana v francoskem jeziku. V veliki meri temelji na Duboisu, skladnja se naslanja na Linacrovó.

Določen odmik od latinskega modela predstavlja slovnica z na-

¹⁵ Delo nam je bilo dostopno v omenjeni prvi izdaji. Prim. tudi Padley (1988: 332–333).

¹⁶ Slovnice nismo imeli na voljo. Podatki so povzeti po Padley (1988: 334).

slovom *Le Tretté de la grammere françoese*,¹⁷ ki jo je 1550 v Parizu izdal **Louis Meigret** (ok. 1500 do ok. 1558). Delo je napisano v francoščini in skuša temeljiti na rabi, kljub temu je očiten vpliv Prisciana in francoskih predhodnikov. Zgradba dela je naslednja: uvod bralcu (4–7), samoglasniki, soglasniki, deli govora, člen (8–27), ime (28–62), zaimek (62–82), glagol in deležnik (82–160), predlog (160–169), prislov (169–176), veznik (176–178), medmet (178–179), naglas in intonacija (179–190), ločila in skladenjske opombe (190–196).

Slovníčar, slovaropisec in izdajatelj **Robert Estienne**¹⁸ je že leta 1540 v Parizu izdal osemstransko knjižico o sklanjanju, 1557 pa še slovnico francoskega jezika *Traicté de la grammaire françoise*¹⁹ (najprej v francoskem, nato še v latinskem jeziku). V uvodu utemeljuje svojo slovnico s tem, da sta njegov pravopis in jezik ustrežnejša kot pravopis pri Meigretu ali jezik pri Duboisu. Kljub temu pa gre pri slovnici v veliki meri prav za posnetek omenjenih dveh slovníc. Zgradba dela je naslednja: uvod (3–4), črke, zlogi, besede, stavki (5–15), ime (15–21), člen (21–24), zaimek (24–37), glagol (37–82), deležnik (82–84), prislov (84–96), veznik (96–98), predlog (98–101), medmet (102–103), »spremembe črk v latinskih besedah glede na francoske« ipd. (103–128).

Na tem mestu moramo omeniti še dve slovnici **Petra Rama**²⁰ (Petrus Ramus, Pierre de la Ramée): *Gramerę* (1562) z bolj znano in razširjeno prenovljeno izdajo *Grammaire* (1572)²¹ v francoščini in njen latinski prevod *Grammatica latino-francica*.²² Ramus je poznal domala vse francoske predhodnike (Dubois, Meigret, Estienne, Pillot, Garnier, Cauchie; omenja tudi druge), poleg tega je gotovo nanj vplival Platonov in Varonov princip dihotomije.

Zgradba (za našo obravnavo zanimivejšega) latinskega prevoda je

¹⁷ Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Foerster 1888). Prim. tudi Padley (1988: 334–335) in CTLF (2004: 2205).

¹⁸ Pomembnejši od Roberta je njegov brat Henri, ki ni napisal nobene slovnice, je pa zelo vplival na francosko misel o jeziku s svojim razmišljanjem o vzporednosti in sorodnosti francoščine z grščino. Takšna sorodnost naj bi dvigala francoščino po pomembnosti nad ostale jezike, ki se z grščino manj ujemajo, celo nad latinski jezik. To se še posebej kaže v delu *Traicté de la conformité du langage François avec le Grec* (1565) in v grško-francoskem *Thesaurus Graecae linguae* (1572). O tem več Padley (1988: 343).

¹⁹ Dostopna nam je bila francoska izdaja iz leta 1569: *Traicté de la grammaire françoise*, Pariz. Prim. Padley (1988: 339–340) in CTLF (2004: 2207).

²⁰ O Ramu gl. tudi Ahačič (2006).

²¹ Druga izdaja (Pariz, 1572) mi je bila dostopna v posnetkih v elektronski obliki na gallica.bnf.fr. Prav tako tudi njen ponatis iz 1587 (Pariz). Prva izdaja mi ni bila dostopna, je pa sila redka. O Ramu tudi CTLF (2004: 2209, 2211).

²² Dostopna nam je bila druga (komentirana) izdaja iz leta 1590, izdana v Frankfurtu.

naslednja: uvod in posvetila (*2a–*8b), *vocales, semivocales, mutae, syllabae, accentus et apostrophos* (1–32); *nomen* (32–45), *pronomen* (45–47), *verbum* (48–69), *adverbium* (69–72), *conjunctio* (73–74); *syntaxis* (skladnja vseh delov govora) (75–126); *de ratione Francicorum versuum in rhythmis atque metro* (127–137).

Ramova slovnica je strogo strukturirana, snov pa predstavljena v uvodnih grafih z binarno delitvijo.

Posebej moramo omeniti še francoske slovnice, namenjene nemškemu bralstvu. Te so vsebovale (kakor domala vse slovnice od Ramove *Grammaire* pa vse do Port-Royala) zelo malo novega, sploh pa ne kake pomembnejše jezikovne teorije. Njihova raven ni več akademska; večina jih je usmerjena zgolj k osnovnim pedagoškim ciljem in ne vsebujejo nikakršne pomembnejše jezikovne teorije.

1550	Jean Pillot	<i>Gallicae linguae institutio</i>	Pariz; najbolj brana francoska slovnica v 16. stoletju; vzor nemškim slovniciam francoščine
1558	Jean Garnier	<i>Institutio Gallicae linguae in usum juventutis Germanicae, ad illustrissimos juniores Principes, Landtgravios Hessiae, conscripta</i>	Ženeva; namenjena njegovim nemškim učencem; protestantski begunec, kalvinist
1570	Antoine Cauchie	<i>Grammatica Gallica, suis partibus absolutior quam ullus ante hanc diem edideret</i>	Pariz; precej »strukturalističen« pristop k obravnavi snovi, več skladnje, a še vedno naslonjen na latinščino

Na prvem mestu moramo tako po letnici kakor tudi po pomembnosti omeniti slovnico **Jeana Pillota** (?–1592) *Gallicae linguae institutio* iz leta 1550.²³ Izšla je v več izdajah (največkrat v Parizu) in je imela gotovo več bralcev kot katerakoli francoska slovnica v 16. stoletju. Predstavljala je tudi vzor mnogim nemškim slovniciam francoščine. Vzore bi lahko iskali pri R. Estiennu, Donatu, Duboisu in Palsgravu. Zgradba slovnice je naslednja: posvetilo in uvod (3–18), *litterae* (19–52), *partes orationis: articulus* (52–57), *nomen* (57–89), *pronomen* (89–122), *verbum* (122–285), *participium* (286–293); *partes orationis indeclinabiles: adverbium* (294–362), *praepositio* (362–450), *conjunctio* (450–464).

Za nas je slovnica zanimiva predvsem zato, ker kaže na nekatere

²³ Dostopen nam je bil natis iz 1586 (Lugduni, apud Benedictum Rigaudum), ki pa se bistveno ne razlikuje od prvega natisa. Prim. tudi Padley (1988: 348) in CTLF (2004: 2206).

modele prirejanje latinske slovnice v slovnico ljudskega jezika, ki jih je rabil tudi Bohorič (npr. upoštevanje latinskega izhodišča pri prislovih, predlogih in veznikih).

Jean Garnier (ok. 1510–1574), teolog, pridigar in slovníčar, kalvinist v sporu z luteranci, je kot begunec v Ženevi 1558 izdal slovnico *Institutio Gallicae linguae in usum juventutis Germanicae, ad illustrissimos juniores Principes, Landtgravios Hessiae, conscripta*,²⁴ ki jo je namenil svojim nemško govorečim učencem. Slovnica je napisana v latinščini s francoskimi primeri in je doživela več ponatisov. Zgradba slovnice je naslednja: uvodno pismo in pesem (*2a–*4b); *litterae* (1–5); *partes orationis: nomen* (6–17), *pronomen* (17–34), *verbum* (34–66), *participium* (66–69), *adverbium* (69–71), *praepositio* (71–73), *conjunctio* (73–74), *interiectio* (74–75); *syntaxis* (76–78).

V skupino slovníc, namenjenih nemškemu bralstvu, sodi tudi *Grammatica Gallica, suis partibus absolutior quam ullus ante hanc diem edideret* (Pariz, 1570), ki jo je napisal francoski slovníčar in učitelj **Antoine Cauchie** (ok. 1530 do ok. 1600). Od ostalih dveh se razlikuje predvsem po tem, da kot metajezik poleg latinščine uporablja tudi nemščino. Na slovnico so verjetno vplivali Meigret, Ramus in H. Estienne. Razvidna je tudi naslonitev na latinsko slovníčarsko izročilo. Zgradba slovnice je naslednja:²⁵ uvodno pismo, epigrami in uvod (f. 1–f. 7); *orthographia* (1a–12a), *etymologia* (12b–86a): *articulus* (12a–15a), *nomen* (15a–27a), *pronomen* (27a–34a), *verbum* (34a–67b), *participium* (68a–69a), *praepositio* (69a–76a), *adverbium* (76a–83b), *conjunctio* (84a–84b), *interiectio* (85a–86a); *syntaxis* (86a–110b). Slovnica je skrbno strukturirana in vsebuje več skladnje kot z njo primerljive slovnice.

Slovnice za praktično rabo, napisane v francoščini, so za našo raziskavo manj zanimive. Po vsebini so si precej podobne, večkrat je praktično nemogoče določiti, kdo je povzegal po kom. Nekaj tipičnih primerov:²⁶

1566	Gérard du Vivier	<i>Grammaire françoise</i>	Köln
1557	Gabriel Meurier	<i>La Grammaire françoise /.../</i>	Antwerpen
1586	Jean Bosquet	<i>Elemens ou Institutions de la langue françoise /.../</i>	Mons

²⁴ Delo nam je bilo dostopno v izdaji iz 1591. Prim. tudi Padley (1988: 348–349) in CTLF (2004: 2208).

²⁵ Delo nam ni bilo dostopno. Podatke navajamo po CTLF (2004: 2210) in Padley (1988: 350–351).

²⁶ Več o njih Padley (1988: 352–353).

Omeniti moramo tudi slovnice francoščine izpod peresa tujcev.²⁷ Med njimi sta pomembnejši dve slovnici angleških avtorjev:

1530	John Palsgrave	<i>Lesclaircissement de la langue francoyse*</i>	London; obširna slovnica, naslonjena na latinski model
1532	Giles Du Wes (= Dewes)	<i>An Introductorie for to lerne to rede, to pronounce, and to speake Frenche trewly</i>	London; tekmeč Palsgrava

* Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji iz leta 1852 (ur. F. Génin), ki obsega kar 1233 strani.

3 Italija

Italijansko slovníčarstvo²⁸ je od vseh treh, ki jih v tem pregledu natančneje obravnavamo, najdlje odmaknjeno od Bohoričeve slovnice. Vse od izdaje slovitega dela Lorenza Valle *De linguae Latinae elegantia* iz leta 1471 se je slovníčarstvo v Italiji vrtelo predvsem okrog retorike. Zaznamovanost slovníc z retoriko je tako domala splošna značilnost italijanskih slovníc latinščine in italijanščine v 16. stoletju. Pomembna ločnica med Italijani in ostalimi narodi je tudi dejstvo, da so imeli pred nastankom vernakularnih slovníc v 16. stoletju že bogato izročilo literature v ljudskem jeziku (Dante, Petrarca, Boccaccio). Poleg tega so se še mnogo bolj kot v ostalih romanskih državah ukvarjali z vprašanjem razmerja med ljudskim jezikom in latinščino.²⁹ Ena od značilnosti italijanskih slovníc je tudi, da so vse napisane v italijanščini, ne pa v latinščini, kar je drugod prevladujoča težnja. Hkrati pa v Italiji

²⁷ Več o njih Padley (1988: 354–362).

²⁸ Kjer ne navajam drugače, povzeman splošne podatke o italijanskem slovníčarstvu po Padleyju (1988: 5–153).

²⁹ Padley (1988: 16) povzema 5 faz v razvoju pogleda na »živi jezik« v Italiji, kakor jih je opisal Faithfull (1953: 286): a) zgodnja faza, v kateri se pojmuje ljudski jezik kot prvotni naravni jezik, ki obstaja »*ab initio*«, latinščina pa kot njegova sekundarna umetna izpeljava; ta faza je zastopana v Dantejevem delu *De vulgari eloquentia*; b) italijanščina in latinščina sta soobstajali na različnih ravneh *ab antiquo*, s tem da so italijanščino govorili nižji sloji; to fazo predstavlja L. Bruni v svojem delu *Le vite di Dante e del Petrarca*, napisanem 1436; c) italijanščina se je razvila iz latinščine skozi proces »*alteratio*« in je v bistvu skvarjena oblika latinščine; to fazo predstavljata Biondo in Alberti; č) italijanščina je nova tvorba, nastala skozi »*generatio*« prek skvarjene latinščine; to fazo predstavljajo npr. Machiavelli, Bembo (1525), Castiglione (1528); d) izpopolnitev teorije o »*generatio*« pripelje do pogleda na latinščino kot mrtvi jezik in novo ustvarjeno italijanščino kot živi jezik.

v nasprotju na primer z renesančno Anglijo ali Francijo ni bilo centra, ki bi izpostavil posamezno narečje. V Italiji so si nasproti stale mestne državnice s številnimi različnimi narečji.

Prva slovnica italijanskega jezika (ki pa je bila prvič natisnjena šele na začetku 20. stoletja) je že omenjena *Grammatica della lingua toscana* oziroma *Grammatichetta vaticana* Leona Battiste Albertija (**Leon Battista Alberti**), napisana med letoma 1437 in 1441 in ohranjena v enem izvodu v knjižnici Biblioteca Apostolica Vaticana v Rimu.³⁰ Slovnica najprej obravnava črke, nato pa po klasičnem zaporedju ime, zaimsek, glagol, predlog, prislov, medmet, veznik. Sledi nekaj besed o izgovorjavi in solecizmih v govorjenem jeziku ter sklep. Slovnica ni imela posebnega vpliva, saj ni bila dovolj razširjena, tako da je vrsto let veljala za prvo italijansko slovnico Fortunieva slovnica (Fortunio 1516).

Eno glavnih vprašanj, ki so zanimala avtorje italijanskih slovníc, je bilo *Questione della lingua*, vprašanje o tem, katero narečje vzeti za osnovo italijanske slovnice. V grobem se v strokovni literaturi (Padley 1988: 22) navajajo štiri poglobitni tokovi, od katerih so bili trije tudi slovníčarsko produktivni.³¹ Na tej podlagi navajamo v našem pregledu temeljna slovníčna dela v 16. stoletju.

a) Branilci arhaizirane oblike toskanščine

Ozirali so se k delom Danteja, Petrarke in Boccaccia ter v njih videli model za knjižni jezik. Ta tok je imel v poznejšem času tak vpliv tudi zato, ker od konca 16. stoletja ni bilo avtorjev, ki bi lahko enakovredno parirali nekdanjim velikanom.

1516	Giovanni Francesco Fortunio	<i>Regole grammaticali della volgar lingua</i>	Ancona; dolgo veljala za prvo slovnico
1525	Pietro Bembo	<i>Delle Prose nelle quali si ragiona della volgar lingua</i>	Benetke; mnogo bolj retorična od Fortunia, širše vplivna, avtorje 13. stol. primerja s Ciceronom
1549	Rinaldo Corso	<i>Fondamenti del parlar thoscano</i>	Benetke; prva slovnica, ki ima retorične figure predstavljene ločeno

³⁰ Delo nam je bilo dostopno v prepisu na www.liberliber.it. Prim. tudi CTLF (2004: 3201).

³¹ Slovnice ni ustvaril tok intelektualcev, ki so nasprotovali toskanski normi, a so imeli kljub temu arhaizirajoče nazore (glavni predstavnik je Girolamo Muzio z delom *La Varchina*, ki je leta 1573 izšlo v Firencah).

1550	Lodovico Dolce	<i>Osservationi nella volgar lingua</i>	Benetke; prevod Donata z opazkami iz Bemba, Fortunia in s celimi poglavji iz Corsa.
1563	Lodovico Castelvetro	<i>Giunta fatta al ragionamento degli articoli et de' verbi di Messer Pietro Bembo</i>	Modena; večina njegovega dela je sicer izgubljena
1555–70	Girolamo Ruscelli	<i>De' Commentarii della lingua italiana</i>	Benetke; Bembov vpliv
1575–6	Leonardo Salviani	<i>Regole della toscana favella</i>	Benetke; Bembov vpliv

Zgodnje italijanske slovnice so v pristopu bolj podobne latinski *grammatica exegetica*, ki se ukvarja z rabo jezika pri pesnikih in retorjih, kakor latinski *grammatica methodica*, ki se ukvarja s slovnično teorijo. Kljub temu pa so ohranile osnovno shemo in večino izrazja latinskih slovnice. Modeli za te slovnice so bile naslednje latinske slovnice (Padley 1988: 55): Guarino Veronese: *Regulae grammaticales* (napisano pred 1480); Niccolò Perotti: *Rudimenta grammatices* (napisana ok. 1464, prvi natis v Rimu 1473); Sulpicij (Sulpitius Verulanus): *Grammatica* (prvič izdana 1475).

Italijanski humanist **Giovanni Francesco Fortunio** (ok. 1470–1517) je 1516 v Anconi izdal slovnico *Regole grammaticali della volgar lingua*, ki je dolgo veljala za prvo italijansko slovnico. Kot ideal je postavil arhaični jezik Petrarke, Danteja in Boccaccia, in sicer predvsem zato, ker je nespremenljiv in se v njem lažje poišče pravilnost kakor v spreminjajočem se ljudskem govornem jeziku. Zgradba slovnice je naslednja:³² *nomi* (1a–6b), *pronomi* (6b–14b), *verbi* (14b–22b), *avverbi* (22b–29a), *libro secondo: ortografia* (29b–47a).

Pietro Bembo (1470–1547) je 1525 izdal v Benetkah slovnico *Delle Prose nelle quali si ragiona della volgar lingua*.³³ Slovnica je mnogo bolj retorična od Fortunio in je bila vplivna predvsem zaradi splošnih nazorov o jeziku, ne pa toliko jezikovnoteoretično. Avtorje 13. stol. primerja s Ciceronom v latinščini, Cicero pa mu pomeni glavni model za način pisanja. Bembo je s svojim delom tako rekoč prvi uzakonil toskanščino (florentinščino) kot osnovo za italijanski knjižni jezik.³⁴

Rinaldo Corso je 1549 v Benetkah izdal slovnico *Fondamenti del*

³² Delo nam ni bilo dostopno. Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3202) in AdC. Prim. tudi Padley (1988: 54–55).

³³ Delo nam je bilo dostopno v prepisu na www.liberliber.it. Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3203) in AdC. Prim. tudi Padley (1988: 56–57).

³⁴ O tem prim. Skubic (2002: 61–63).

parlar thoscano,³⁵ ki se nekoliko bolj naslanja na latinsko slovničarsko izročilo, zgleduje pa se tudi po Bembu in Fortuniu. Novost je po Padleyju (1988: 69) predvsem jasna ločitev na posamezna poglavja in ločena obravnava retoričnih figur.

Lodovico Dolce, polihistor iz Benetk, je tam leta 1550 izdal tudi slovnico *Osservationi nella volgar lingua*.³⁶ Temelji na latinskem slovničnem izročilu, predvsem na Donatu, z opazkami iz Bemba ter Fortunia ter s celimi poglavji iz Corsa. Prva knjiga prinaša klasična uvodna poglavja (glas, črka itd.) ter etimologijo oziroma »*regole della volgar Grammatica*« (17–126), druga knjiga ortografijo (127–156), tretja govori o ločilih (157–186), četrta pa o poeziji, metriki, rimah itd. (187–240).

Lodovico Castelvetro (1505–1571) je 1563 v Modeni izdal slovnico *Giunta fatta al ragionamento degli articoli et de' verbi di Messer Pietro Bembo*.³⁷ Gre za slovnico, osredotočeno na člen (ki obsega približno četrtno slovnice) in glagol (ostale tri četrtnine). Delo je zbudilo večje zanimanje šele v 18. stoletju.

Velik vpliv Bembove slovnice lahko opazimo tudi v delu *De' Commentarii della lingua italiana*,³⁸ ki ga je med letoma 1555 in 1570 napisal **Girolamo Ruscelli** in je bilo posthumno izdano 1581 v Benetkah. Podobno lahko Bembov vpliv opazimo tudi v slovnici *Regole della toscana favella*,³⁹ ki jo je v Benetkah med letoma 1575–1576 napisal **Leonardo Salviati**. To kratko v rokopisu ohranjeno delo ima klasično zgradbo: ime (153–155), člen (155–156), zaimek (156–158), glagol (158–181), deležnik (181–185), gerundij (184–185); zelo na hitro obdela: predlog, prislov, veznik in medmet (185–186).⁴⁰

³⁵ Delo nam razen poglavja o zaimku, naslovnice in kazala na AdC ni bilo dostopno. Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3205) in AdC.

³⁶ Delo nam je bilo dostopno v izdaji iz leta 1558 (Benetke). Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3206) in AdC. Prim. tudi Padley (1988: 69–70).

³⁷ Delo nam ni bilo dostopno. Natančen popis prinaša CTLF (2004: 3208). Prim. tudi Padley (1988: 71–73).

³⁸ Delo nam ni bilo dostopno. Natančen popis prinašajo CTLF (2004: 3210), AdC in Padley (1988: 73–75).

³⁹ Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Antonini Renieri 1991). Natančen popis prinaša CTLF (2004: 3209). Prim. tudi Padley (1988: 76–85).

⁴⁰ Od istega avtorja lahko omenimo še slovnično delo *Avvertimenti della lingua sopra il Decamerone* v dveh knjigah, ki je izšlo v Benetkah (1584) in Firencah (1586). Drugi pomembnejši spisi o jeziku, ki spadajo v to skupino, so naslednji: Niccolò Liburnio: *Tre fontane ... sopra la grammatica, et eloquenza di Dante, Petrarca, et Boccaccio* (1526) [Benetke; leksikon besed treh velikih avtorjev, razvrščenih po delih govora]; Alessandro Citolini: *La Lettera d'Alessandro Citolini in difesa della lingua volgare* (1540) [Benetke; obramba vernakularja]; Sperone Speroni: *Dialogo delle lingue* (1542) [Benetke; obramba vernakularja, verjetno ga je povzel Du Bellay: *Defence et illustration de la langue francoyse* (1549); nasprotje *lingua morta* (= latinščina) : *lingua viva* (= italijanščina)]; Francesco Alunno: *Le ricchezze della*

b) Zagovorniki moderne, nearhaizirajoče toskanščine

Ti avtorji so ločevali med jezikom kot orodjem za literaturo in med jezikom kot socialnim orodjem za govorno sporazumevanje.

1551	Pierfrancesco Giambullari	<i>De la lingua che si parla e scrive in Firenze (Regole della lingua fiorentina)</i>	Firence; slovnica, naslonjena na latinski model, predvsem na Linacrovo delo <i>De emendata structura</i> , 1524
------	---------------------------	---	---

Edini slovničar⁴¹ med njimi je bil **Pierfrancesco Giambullari** (1495–1555), ki je leta 1551 v Firencah izdal slovnico *De la lingua che si parla e scrive in Firenze (Regole della lingua fiorentina)*.⁴² V uvodu navaja Linacrovo delo *De emendata structura Latinis sermonis*, na katero se tudi sicer v slovnici večkrat naslanja. Dobro pozna latinsko slovnično izročilo, od italijanskih piscev pa navaja Bemba. V slovnici obdela ortografijo (1–10), dele govora (10–113), skladnjo (114–359) in retoriko (360–409). Delo je torej v prvi vrsti posvečeno skladnji in je, kot je značilno za italijanske slovnice, močno retorizirano.

c) Zagovorniki modernega panitalijanskega jezika (*volgare nobile comune*)

Ta tok je bil zaradi zgodovinskih okoliščin najbolj prisoten v prvih desetletjih 16. stoletja.

1529	Giangiorgio Trissino	<i>Grammatichetta</i>	Vicenza; prva sistematična slovnica z definicijami
------	----------------------	-----------------------	--

Tedaj je nastala tudi kratka slovnica s preprostim naslovom *Grammatichetta*, ki jo je 1529 v Vicenzi izdal **Giangiorgio Trissino** (1478–1550).⁴³ Na 42 neoštevilčenih straneh v izvirniku oziroma na 22 straneh

lingua volgare sopra il Boccaccio (1543) [Benetke; podobno kot Liburnio: leksikon, ki služi lažji izbiri besed].

⁴¹ Drugi pomembnejši spisi, ki spadajo v to skupino, so: Niccolò Machiavelli: *Dialogo intorno alla lingua* ([1514]) [nastalo na pobudo odkritega Dantejevega spisa *De vulgari eloquentia*]; Giovan Battista Gelli: *Ragionamento sopra la difficoltà del mettere in regole la nostra lingua* (1551) [Firence; ali imajo lahko slovnico le klasični ali tudi ljudski jeziki]; Benedetto Varchi: *L'Ercolano, Dialogo di Benedetto Varchi dove si ragiona delle lingue e in particolare della toscana e fiorentina* (1570) [Firence; nanaša se na Dantejev spis *De vulgari eloquentia*].

⁴² Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Bonomi 1986). Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3207) in AdC. Prim. tudi Padley (1988: 33–35).

⁴³ Delo nam je bilo dostopno v zbranih delih iz leta 1729 (Trissino 1729: 243–265). Natančen popis prinašata CTLF (2004: 3204) in AdC.

v nam dostopnem ponatisu večjega formata obravnava slovnica črke, zlog, naglas, besedo (244–245), člen (245–247), ime (247–249), glagol (249–260), deležnik (260–261), zaimek (261–263), predlog (263–264), prislov (264–265) in veznik (265). Kljub kratkosti gre za sistematično slovnico v pravem (nekako neitalijanskem) pomenu besede; to je prva italijanska slovnica, ki je skrbno strukturirana na posamezne slovnice kategorije in ki vsebuje slovnice definicije.⁴⁴

Slovnice italijanščine za tujce moramo omeniti posebej, saj so te edine, ki niso napisane (samo) v italijanščini. Omeniti velja naslednje:⁴⁵

		za Nemce	
1569	Eufrosino Lapini	<i>Institutionum Florentinae linguae libri duo</i>	Firence
1569	Scipione Lentulo	<i>Italicae grammatices institutio</i>	Benetke
1604	Heinrich Doergang	<i>Institutiones in linguam Italicam</i>	Köln
		za Francoze	
1548	J. P. de Mesmes	Grammaire italienne composée en françoys	Paris
		za Špance	
1560	G. M. Alessandri	<i>Paragone della lingua toscana et castigliana</i>	Neapelj
1596	F. Trenado de Ayllon	<i>Arte muy curiosa /.../</i>	Medina del Campo
		za Angleže	
1550	William Thomas	<i>Principal rules of the Italian Grammar, with a Dictionary for the better understandyng of Boccace, Petrarcha and Dante</i>	London

4 Druge slovnice ljudskih jezikov

Pred izidom Bohoričeve slovnice so v evropskem prostoru dobili slovnico poleg italijanskega, francoskega in nemškega jezika še (poenostavljeno rečeno) španščina, češčina, portugalsčina, valijanščina in

⁴⁴ Drugi pomembnejši spisi, ki spadajo v to skupino, so: Baldassare Castiglione: *Il libro del cortegiano* (1528) [Benetke; o posnemanju antičnih modelov (jih zavrača), tudi o jezikovnih vprašanjih: posnemati govorniki jezika], *Dubii grammaticali* (1529) [Vicenza; o črkah abecede], *Dialogo del Trissino intitolato Il Castellano, nel quale si tratta de la lingua italiana* ([1528]) [s. l.; o panitalijanski ideji]; Giovanni Pierio Valeriano Bellunese: *Dialogo della volgar lingua* ([1516]) [Benetke; debata med toskanci in protitoskanci].

⁴⁵ Povzeto po Padley (1988: 131–136).

poljščina. Medtem ko vpliv španskega, portugalskega in valižanskega slovnicearstva do Bohoriča ni segel, zaradi česar teh slovnice (z izjemo Nebrije) z Bohoričem ne primerjamo, pa se moramo dotakniti čeških in poljske slovnice iz 16. stoletja.⁴⁶

Leta 1533 so **Beneš Optát, Petr Gzel in Václav Philomates** izdali prvo slovnico češkega jezika z naslovom *Grammatyka Česká*.⁴⁷ Napisana je v češčini z latinskimi vstavki in primeri. Gre že za humanistično slovnico, osnovni vir pa je Donatova *Ars minor* v eni od predelav (Freidhof 1974: ix–xi). Zgradba dela je naslednja: uvod (1–4); ortografija (5–19); uvod v etimologijo (20–22), etimologija (23–74): *nomen* (23–29), *pronomina* (29–50), *verbum* (51–57), *adverbium* (58–62), *participium* (62–66); razlaga glavnih biblijskih imen (74–77). Avtorja pravopisa sta Optát in Gzel, avtor etimologije pa Philomates. Na Bohoričevo slovnico ni imelo delo nobenega opaznega vpliva.

Doživela je več izdaj, izdaja iz leta 1543 je bila predloga za slovnico **Jana Blahoslava** *Gramatika česká*⁴⁸ iz leta 1571. Rokopisno delo vsebuje celotno slovnico Optáta, Gzela in Philomata, ki so ji dodani Blahoslavovi komentarji in skladnja. Celotno delo je napisano v češčini z latinskimi vstavki in primeri. Zgradba dela je naslednja: ortografija (8a–56b), etimologija (57a–154b), razlaga glavnih biblijskih imen (155a–160b), sledi sedem dodanih knjig, ki se ukvarjajo s skladenjskimi, besedoslovnimi, prevajalskimi ipd. vprašanji (162a–363b).

Prvo slovnico poljskega jezika z naslovom *Polonicae grammatices institutio*⁴⁹ je leta 1568 v Krakovu izdal francoski prišlek **Petrus Storius** (Piotr Stojeński, ok. 1530 do ok. 1591). Kakor lahko beremo v spremni besedi (Storius 1980: xi–xiii), se slovnica opira na Donatovo shemo, zaznamo pa lahko tudi vplive Melanchthonove latinske slovnice.⁵⁰ Delo se od drugih podobnih razlikuje predvsem po dejstvu, da kot gradivo jemlje tedanje (predvsem posvetne) poljske pisce in mu kot izhodišče vselej ne služijo latinski primeri. Po našem mnenju gre prav zato za nadpovprečno samostojno delo, ki ga Bohorič kljub mnogim podobnostim ni rabil kot neposredno predlogo, kljub temu da imata s

⁴⁶ Ni nam bila dostopna latinsko-češka slovnica, ki jo je napisal Pavel Vorličný (Orličný, Aquilinas, Aquilinus) po Melanchthonovi predlogi in gotovo kaže določene skupne poteze z BH 1584, četudi je malo verjetno, da bi Bohoriču kakorkoli služila za neposredno predlogo. Vsekakor bi si slovnico v prihodnosti kazalo ogledati.

⁴⁷ Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Freidhof 1974).

⁴⁸ Delo nam je bilo dostopno v kritični izdaji (Čejka 1991).

⁴⁹ Delo nam je bil dostopno v faksimilu (Storius 1980, spremna beseda W. Kuraszkiewicz in R. Olesch).

⁵⁰ Mečkovska (1984: 211) navaja tudi vpliv slovnice lausanskega kolegija in Prisciana.

Statorijem mnoge podobne konceptualne rešitve. V poglavju o imenu denimo podobno obdelata vzorce sklanjatev, enaka je tudi lega poglavja o števniki. V poglavju o glagolu imata enako poimenovanje *subjunktiv* (za konjunktiv), deloma pa je tudi podobna delitev na spregatve (*coniugationes*) ter obravnava gerundija in supina. Skorajda enako sta zasnovani poglavji o prislovu in predlogu. Vendar pa so te podobnosti skoraj gotovo zgolj posledica dejstva, da sta obadva prirejela Melancthonovo slovnico. Če je Bohorič Statorijevo slovnico poznal, se je vsekakor zelo potrudil, da bi za tem zakril vsako sled. Statorijeva slovnica je za naš prostor zanimiva predvsem zato, ker sta oba z Bohoričem izhajala iz zelo podobnih virov, ravnala pa včasih podobno, včasih pa spet bistveno drugače.

Zgradba dela je naslednja: uvod v obliki pisma (A 2b–A 3b); *de literarum potestate et pronunciatione* (A 4a–B 3a). [*Partes orationis:*] *nomen* (B 3b–F 7a): *genus* (B 3b–C 4b), *comparatio* (C 4b–C 5b), *motio* (C 6a–C 7b), *numeralia cardinalia* (C 7b–D 2a), *numerus* (D 2a), *casus* (D 2b), *declinationes*: tri sklanjatve samostalnikov in ena pridevniška (D 2b–E 8b), *species* (E 8b–F 4b), *numeralia ordinalia et distributiva* (F 4b), *de adiectivis admonitio* (F 4b–F 5a), *verbalia* (F 5b–F 7a), *composita* (F 7a); *pronomem* (F 7a–G 4a); *verbum* (G 4a–K 4b): uvod (*actio* : *passio*, *personalia* : *impersonalia*, *passiva*, *frequentativa* itd.; G 4a–G 6b), *tempus*, *modus*, *gerundia*, *supina* (G 6b–G 7a), *figura* (G 7a–H 5b), *persona* (H 5b–H 6b), *dualis numerus* (H 6b–H 7a), *coniugationes*: vsi časi v tvornem načinu (H 7a–I 8b), *passiva* (I 8b–K 3a), *impersonalia* (K 3a–K 4a), spregatev glagola *jestem* (K 4a–K 4b); *participium* (K 4b–K 5b); *adverbium*: *terminationes*, *declinatio*, *species*, *significatio*, *comparatio* (K 5b–L 3b); *praepositio* (L 3b–L 5a), *coniunctio* (L 5b–L 7a), *interiectio* (L 7a). *Syntaxis* (L 8a–O 4b): *nominis* (L 8a–M 1b), *pronominis* (M 1b–M 2a), *verbi* (vključno s: *temporis nomina*, *locorum nomina*, *numeralia nomina*; M 2b–N 8a), *adverbii* (N 8a–N 8b), *coniunctionis* (N 8b), *praepositionis* (O 1a–O 4b).

LITERATURA IN POMEMBNEJŠI VIRI

AHAČIČ 2005 – Ahačič, K.: Vlaki jesik bode Boga sposnal – vpliv Biblije na Bohoričevo in Dalmatinovo pisanje o jeziku in jezikih leta 1584. *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi : zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2005. 102–109.

AHAČIČ 2006 – Ahačič, K.: Izročilo latinskega slovníčarstva pred prvo

- slovensko slovnico Adama Bohoriča kot (ne)posredni vir zanjo. *Keria* 8/1, 2006. 7–28.
- ALBERTI 1437–41 – Alberti, L. B.: *Grammatica della lingua toscana*. 1437–41.
- ALBERTUS 1573 – Albertus, L.: *Teutfch Grammatick oder Sprachkunst. Certissima ratio discendae, augendae, ornandae, propagandae, conseruandaeque linguae Alemanorum siue Germanorum, grammaticis regulis et exemplis comprehensa et conscripta: per Laurentium Albertum Ostrofrancum*. Augustae Vindelicorum, 1573.
- ANTONINI RENIERI 1991 – Antonini Renieri (ur.), A.: *Leonardo Salviati: Regole della toscana favella: edizione critica*. Grammatiche e lessici pubblicati dall'Accademia della Crusca. Accademia: Firenze, 1991.
- AdC – *Accademia della Crusca: La Fabbrica dell'Italiano: Cinque secoli di grammatiche*. 193.205.158.201/fabitaliano2/2_grammatiche.htm, 2001.
- BEMBO 1525 – Bembo, P.: *Delle Prose nelle quali si ragiona della volgar lingua*. 1525.
- BH 1584 = Bohorič, A.: *Arcticae horulae succifivae*. Wittenberg, 1584.
- BONOMI 1986 – Bonomi, I.: *Pierfrancesco Giambullari: Regole della lingua fiorentina: Edizione critica*. Grammatiche e lessici pubblicati dall'Accademia della Crusca. Accademia: Firenze, 1986.
- BOVELLES 1533 – Bovelles, Ch. de: *Caroli Bovilli Samarobrini liber de differentia vulgarum linguarum, et Gallici sermonis varietate*. Parisiis, 1533.
- CLAJUS 1578 – Clajus, J.: *Grammatica germanicae linguae ... ex bibliis Lutheri Germaniis et aliis eius libris collecta*. Lipsiae, 1578.
- CTLF 2004 – *CTLF – Corpus des textes linguistiques fondamentaux*. www.ens-lsh.fr/labo/ctlf/, 2002.
- ČEJKA 1991 – Čejka, M. et al.: *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Masarykova univerzita: Brno, 1991.
- DOLCE 1558 – Dolce, L.: *I quattro libri delle observationi di messer Lodovico Dolce*. Venetia, 1558.
- DUBOIS 1531 – Dubois, J.: *In linguam Gallicam isag ge, una cum eiusdem Grammatica Latino-Gallica, ex Hebraeis, Graecis et Latinis authoribus*. Parisiis, 1531.
- ECO 2003 – Eco, U.: *Iskanje popolnega jezika v evropski kulturi*. Založba /*cf.: Ljubljana, 2003.
- ESTIENNE 1569 – Estienne, R.: *Traicté de la grammaire françoise*. Paris, 1569.
- FAITHFULL 1953 – Faithfull, R. G.: The Concept of "Living Language"

- ge" in *Cinquecento Vernacular Philology. Modern Language Review* 48, 1953. 278–292.
- FECHNER 1972 – Fechner (ur.), H.: *Vier seltene Schriften des sechzehnten Jahrhunderts mit einer bisher ungedruckten Abhandlung über Valentinus Ickelsamer von Friedrich Ludwig Karl Weigand*. Documenta Linguistica: Quellen zur Geschichte der deutschen Sprache des 15. bis 20. Jahrhunderts: Reihe V: Deutsche Grammatiken des 16. bis 18. Jahrhunderts. Georg Olms Verlag: Hildesheim – New York, 1972.
- FOERSTER 1888 – Foerster, W.: *Le Tretté de la grammere françoëze: nach der einzigen pariser Ausgabe 1550*. Heilbronn, 1888.
- FREIDHOF 1974 – Freidhof, G.: *Beneš Optát, Petr Gzel, Václav Philomates: Grammatyka Česká (Die Ausgaben von 1533 und 1588)*. Specimina philologiae Slavicae (Band 7/1). Kubon & Sagner: Frankfurt am Main – München, 1974.
- GARNIER 1591 – Garnier, J.: *Institutio Gallicae linguae in usum juventutis Germanicae, ad illustrissimos juniores Principes, Landtgravios Hessiae, conscripta*. Genevae, 1591.
- GÉNIN 1852 – Génin (ur.), F.: *L'éclaircissement de la langue française par Jean Palsgrave, suivi de la grammaire de Giles du Guez*. Collection de documents inédits sur l'histoire de France: Deuxième série: Histoire des lettres et des sciences. Imprimerie nationale: Paris, 1852.
- ICKELSAMER 1531 – Ickelsamer, V.: *Ein Teütsche Grammatica /.../. 1531*.
- JELLINEK 1913 – Jellinek, M. H.: *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung*. Heidelberg, 1913.
- LG – Stammerjohann (ur.), H.: *Lexicon grammaticorum: Who's Who in the History of World Linguistics*. Max Niemeyer Verlag: Tübingen, 1996.
- MEČKOVSKA 1984 – Mečkovska, N.: Prve slovenske slovnice: viri skupnosti, dejavniki različnosti. *SR* 32/3, 1984. 209–222.
- MGL – Melanchthon, Ph.: *Grammatica Philippi Melancthonis, Latina, iam denuo recognita, et plerisque in locis locupletata*. Norimbergae, [s. a.].
- MÜLLER-FRAUREUTH 1895 – Müller-Fraureuth (ur.), C.: *Die deutsche Grammatik des Laurentius Albertus*. Ältere deutsche Grammatiken in Neudrucken. Verlag von Karl J. Trübner: Strassburg, 1895.
- ÖLINGER 1574 – Ölinger, A.: *Underricht der Hoch Teutschen Sprach: Grammatica seu Institutio verae Germanicae linguae ... In usum juventutis maxime Gallicae, ante annos aliquot conscripta ... Cum D. Joan. Sturmii sententia, de cognitione et exercitatione linguarum nostri saeculi*. Argentorati, 1574.
- PADLEY 1985 – Padley, G. A.: *Grammatical Theory in Western Europe*

- 1500-1700: Trends in Vernacular Grammar I.* Cambridge University Press: Cambridge, 1985.
- PADLEY 1988 – Padley, G. A.: *Grammatical Theory in Western Europe 1500-1700: Trends in Vernacular Grammar II.* Cambridge University Press: Cambridge, 1988.
- PILLOT 1586 – Pilot, J.: *Gallicae linguae institutio.* Lugduni, 1586.
- RAMUS 1590 – Ramus, P.: *Grammatica latino-francica a Petro Ramo francice scripta, Latina vero facta Annotationibusque illustrata, per Pantaleontem Tevenium Commerciensem Lotharingum: editio secunda.* Francofurdi, 1590.
- RÖSING-HAGER 1973 – Rösing-Hager (ur.), M.: *Johannes Claius: Grammatica Germanicae Linguae.* Documenta Linguistica: Quellen zur Geschichte der deutschen Sprache des 15. bis 20. Jahrhunderts: Reihe V: Deutsche Grammatiken des 16. bis 18. Jahrhunderts. Georg Olms Verlag: Hildesheim - New York, 1973.
- RÖSING-HAGER 1975 – Rösing-Hager (ur.), M.: *Albert Ölinger: Vnderricht der Hoch Teutschen Sprach.* Documenta Linguistica: Quellen zur Geschichte der deutschen Sprache des 15. bis 20. Jahrhunderts: Reihe V: Deutsche Grammatiken des 16. bis 18. Jahrhunderts. Georg Olms Verlag: Hildesheim – New York, 1975.
- SKUBIC 2002 – Skubic, M.: *Romanski jeziki.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti, 2002.
- STATORIUS 1568 – Statorius, P.: *Polonicae grammatices institutio.* Cracoviae, 1568.
- STATORIUS 1980 – Statorius, P.: *Polonicae grammatices institutio: Nunc iterum edidit R. Olesch.* Böhlau Verlag: Köln – Wien, 1980.
- TRISSINO 1729 – Trissino, G.: *Tutte le opere di Giovan Giorgio Trissino gentiluomo Vicentino non piu' raccolte.* Verona, 1729.

Grammars Preceding the 16th-Century Bohorič Grammar in Some European Countries Relevant to Slovenia

Summary

The paper describes the grammars of European vernacular languages as possible indirect and (partly) direct sources for the first grammar of the Slovene language, *Arcticae Horulae Succisivae de Latinocarniolana Literatura* [*Free Winter Hours on Latin-Carniolian Grammar*], written in 1584 by Adam Bohorič. Within this framework, the situation in the field of grammar writing is outlined for Germany (Ickelsamer, Albertus, Ölinger, Clajus), France (de Bovelles, Dubois, Drosée, Meigret, R. Estienne, de la Ramée, Pilot, Garnier, Cauchie), Italy (Alberti, Fortunio, Bembo,

Corso, Dolce, Castelvetro, Ruscelli, Salviati, Giambullari, Trissino), Bohemia (Optát, Gzel, Philomates, Blahoslav), and Poland (Statorius). The grammar works of the individual authors are described in detail, put into the context of European production, and commented on from the viewpoint of their possible influence on the Bohorič grammar. Particular emphasis is placed on the German grammar by Johannes Clajus (1578), which may have served as its direct source, and on the Polish grammar by Statorius (1568), which shows similarities to the Bohorič grammar in both development and sources.

Naslov:

Kozma Ahačič

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ŽRC SAŽU

Sekcija za zgodovino slovenskega jezika

e-mail: kozma.ahacic@guest.arnes.si